

La justificació de la filosofia en el conjunt de l'educació

Francesc Ballesteros i Balbastre

Per tal que hi hagi una didàctica, cal que abans hi hagi la possibilitat de la mateixa praxi. La didàctica de la filosofia només és possible si es parteix del fet que la filosofia és ensenyada en instituts i escoles privades. En aquest sentit, el nou pla de reforma educativa en vies d'aplicació deixa la filosofia del nostre país en una situació desesperada. El seu destí és similar al destí de disciplines afins com ara el llatí o el grec. Però ho és més dramàticament, perquè passa d'ésser una assignatura obligatòria a ésser una assignatura optativa. Davant d'aquesta situació hi ha dues possibilitats: la resignació estoica a assistir a un procés quasi terminal de la filosofia en l'ensenyament secundari, o la reformulació de noves estratègies que permetin justificar l'existència de la filosofia com a assignatura obligatòria. Ara bé: justificar la filosofia en l'educació secundària passa per justificar la mateixa filosofia. En efecte, no es pot defensar quelcom del qual no s'estigui prèviament i plenament convençut. Així, no es pot justificar la filosofia sense un esbrinament de quin serà el tipus de societat futura on la filosofia sigui una au en extinció.

Preguntar per la funció de quelcom és preguntar pel *per què serveix* aquesta cosa, és a dir, preguntar per la finalitat (mecànicament entesa) d'una estructura determinada en un sistema determinat. Podem preguntar: *per què serveix* aquest cotxe? I aleshores sabem la «funció» del cotxe. Podem preguntar: *per què serveix* un rellotge? Aleshores coneixem la «funció» d'un rellotge. La cosa es complica quan comencem a preguntar a objectes més abstractes, com ara les activitats pròpiament espirituals, i no només objectes mecànics com ara cotxes o rellotges. Llavors fem la pregunta *per què serveix fer o estudiar* tal cosa o tal altra (per exemple: pintar quadres o estudiar economia). Es pot respondre que hom pinta quadres *per* guanyar diners o hom estudia economia per obtenir guanys econòmics i obtenir una feina. És un fet generalitzat del nostre temps que les coses es fan per diners, per interessos més o menys xifrats en els guanys econòmics. La qual cosa significa que l'única finalitat de les coses és la de guanyar diners. Això, tanmateix, ja és una *interpretació* de les coses i del món, és a dir, una *visió del món* i una visió de la vida, la qual no es basa en cap altra cosa sinó en si mateix, en la seva pròpia axiologia. És un *principi*, un *axioma*. *Principi* o *axioma* (en aquest sentit) és aquella certesa vital inicial sobre la qual

ens basem per fer totes les altres activitats de les nostres vides. Evidentment, aquest sistema té falles. No totes les activitats ens deixen fer per diners, com ara les derivades de la vida espiritual o de la vida sentimental. En la mesura, però, que aquests *principis* tenen una funció sociològica i econòmica real, la resta de les activitats entren automàticament en conflicte amb els principis objectius en què està basada l'estructura real del nostre món. Aquest conflicte dona peu a les malalties pròpies de la nostra època: depressió, esquizofrènia, histèria, etc., formes d'esquinçaments de la consciència en conflictes entre allò subjectiu i allò objectiu. I també a allò que Konrad Lorenz ha anomenat les «malalties de la cultura». Ara bé, tan aviat com es veu que aquestes formes de la realitat actual es basen en *axiomes* o *principis*, som, d'alguna manera, més enllà del sistema, tot i que no necessàriament més enllà del bé i del mal del sistema. Aquesta comprensió només pot provenir de formes espirituals de la vida. Per tant, si ara fem la pregunta per la «funció de la filosofia», trobem que estem fent la pregunta del *per què serveix* la filosofia en el conjunt del saber general de l'home. No es pregunta, doncs, per la filosofia, ni pel *per què* de la filosofia, sinó pel *per què serveix* la filosofia en el conjunt del saber general de l'home en l'actualitat. Saber o esbrinar quina és la funció de la filosofia en el conjunt del saber no és saber o esbrinar què és la filosofia en si, sinó únicament fer una aproximació a la filosofia com un problema relatiu a l'estructura general de l'home i del saber humà. No és lluny de la filosofia, doncs, ni tan sols de les qüestions centrals de la filosofia, el plantejament d'aquest problema: la filosofia mateixa començà amb la pregunta bàsica i fonamental *¿què és filosofia?* La necessitat d'aquesta autojustificació de la filosofia cal retrotraure-la en general al problema de l'origen mateix de la filosofia, és a dir, a la qüestió de per què surt la filosofia i en base a què es desenvolupa; però especialment (és a dir: en relació a un plantejament central per a la filosofia contemporània) a un vell aïrat contra la filosofia que es remunta a la XI tesi de Feuerbach de Karl Marx: «Els filòsofs no han fet altra cosa que *interpretar* el món de diferents maneres; el que cal *és transformar-lo*.» La pregunta sobre la funció de la filosofia en el conjunt del saber pressuposa el desprestigi de l'activitat filosòfica (acusada d'especulació) enfront del saber tecnològic i aplicat de la ciència. Al final d'aquest camí trobem, no el desprestigi dels estudis filosòfics (els quals es continuen desenvolupant malgrat tot), sinó el desprestigi de la filosofia mateixa. La filosofia està desprestigiada en la nostra societat no a causa de la filosofia, sinó a causa de la societat. Reflexionar sobre aquest fet significa tenir en compte les direccions de la nostra societat i, per tant, se situa immediatament en mig de la reflexió sociològica; però no d'una sociologia científica, sinó de la sociologia filosòfica. La sociologia filosòfica és, de manera radical, molt més potent que la sociologia científica. Ha estat la voluntat de transformar el món la que ha creat el desprestigi de la filosofia, perquè la naturalesa de l'acció humana ha estat considerada, segons aquesta perspectiva, com a absolutament independent dels plantejaments especulatiu de la filosofia. Molt en especial dels plantejaments especulatiu de la metafísica, sobre la qual s'han vessat tota mena d'acusacions i impropis. D'altra banda, bona part d'aquest desprestigi prové

ahora del sector de la religió, de tal manera que estudiar el per què d'aquesta situació comporta estudiar les causes sobre la formació de la societat laica. Hi ha, per tant, una desconfiança de la filosofia com a prolongació de la desconfiança per la religió, en la mesura que es tendeix a defugir aquelles formes de domini intel·lectual de la persona per la persona, de l'home per l'home. Al capdavant, en la societat absolutament laica, la forma perfecta de la llibertat de pensament és la de no pensar, i la forma perfecta de la llibertat pura és la de no exercir-la. L'anomenat home postmodern s'esmuny de la responsabilitat del pensament i de la llibertat, perquè la càrrega és massa pesada. En el límit, l'arbitrat renaixement de l'ètica en aquesta societat no és altra cosa que la recerca d'un substitutiu de la responsabilitat a través d'una forma suavitzada i «descafeïnada». La filosofia no té res a veure amb això. Ensenms com a activitat i *modus vivendi*, conjuminant raó teòrica i raó pràctica, la filosofia pot definir-se de qualsevol manera llevat d'aquesta. De manera que filosofar sigui una certa manera de viure a l'abast d'una certa manera d'entendre i comprendre.

Per tant, la pregunta per la funció de la filosofia (en el conjunt de l'educació, del saber, o en el conjunt del que es vulgui, i en el cas que realment sigui una pregunta) no és una pregunta que estigui ben plantejada. La pregunta pel què no és pas la pregunta pel *com* o la pregunta pel *com funciona* o *per a què serveix*. Cal no preguntar a la filosofia per la seva funció de res. La filosofia no en té de funcions. *La filosofia és necessàriament inútil*. Com tampoc no té una funció l'Art ni el té la Religió (dites siguin aquestes coses en majúscula, per tal de separar-les de qualsevol art o de qualsevol religió en concret). La filosofia tampoc no en té d'estructures determinades i concretes que estiguin lligades a aquestes o a aquelles funcions. En el cas que aquestes «estructures» de la filosofia fossin les «doctrines» de la filosofia, el conjunt d'idees que resumeixen cadascuna de les doctrines filosòfiques no esgoten la idea mateixa de la filosofia ni tampoc la seva realització en l'ordre dels *modi vivendi* filosòfics. Els enunciaments dels temes de la filosofia per part de cada doctrina no esgoten l'activitat filosòfica. Altra cosa és que aquests temes siguin trobats *a posteriori*, de manera que es cregui en la conveniència de la filosofia per a tal o per a tal cosa, per exemple per a l'educació o per al desenvolupament de la ciència. Identificar quin és un tema típic de la filosofia no és fer filosofia. «Fer» filosofia és una activitat radical de l'home. I com a tal, va més enllà de les temàtiques que planteja. Així, saber que l'existència de Déu, la immortalitat de l'ànima o la naturalesa del Jo són temes típicament filosòfics no comporta una concepció de la filosofia, sinó una interpretació de la filosofia. No és el mateix «concebre» que «interpretar». La «concepció» co-implica la participació activa del subjecte en la conformació del tema; la «interpretació» pre-implica la participació passiva del subjecte en l'elaboració del tema. Segons quina és triu, s'arriba a una idea del món completament diferent. Vàlides totes dues, però, només la primera d'elles és plenament filosòfica, perquè comporta l'activitat del subjecte i per tant, la llibertat de la seva acció o de la seva passió. «Subjecte» i «món», mediatitzats per les relacions reals i ideals entre tots dos, constitueixen l'eix entorn del qual oscil·la l'activitat filosòfica. Però aquests pols no són enllà simplement per

veure'ls i contemplar-los un cop han estat identificats. La filosofia els ha d'elaborar a través de l'activitat mateixa que fa el filòsof.

Ortega y Gasset, en el seu llibre sobre què és filosofia, es va preguntar *per què es torna a la filosofia?* Gairebé seixanta-tres anys després, les coses han canviat molt, i ara la pregunta que ens hem de fer és justament la contrària: *per què s'oblida la filosofia?* ¿És just aquest plantejament, però? Hom podria pensar que el «retorn» i l'«oblit» de la filosofia són dos vessants d'un mateix problema, i que la pregunta per l'oblit de la filosofia no és una pregunta filosòfica, sinó, com a màxim, sociològica o psicològica. Heidegger abordà el tema de l'oblit *en* la filosofia de manera més intensa que l'oblit *de* la filosofia, amb la seva concepció de la veritat com a «*a-létheia*» o «no-oblit». Tant si seguim Ortega com si seguim Heidegger, ens situem automàticament en plantejaments assemblants de la filosofia. Heidegger es movia del món de la vida al món de la filosofia, mentre que Ortega es movia del món de la filosofia al món de la vida. La nostra situació, però, és diferent. Ara com ara, la filosofia ha caigut en el descrèdit, tant si el judici prové de l'àmbit de la ciència, com si prové de l'àmbit de la religió, com si prové de l'àmbit de l'economia o, àdhuc, de la mateixa filosofia: el científic rebutja l'especulació filosòfica, el religiós rebutja la gosadia de la raó filosòfica, l'economista rebutja el tarannà teòretic i poc pragmàtic de la filosofia; la filosofia mateixa, finalment, atrapada per tots cantons, es rebutja a si mateixa quan es compara amb el passat i veu quina és la seva situació present. Probablement la filosofia no s'ha trobat mai en una situació tan incòmoda, i, probablement alhora, cap època no ha ofert als filòsofs millor oportunitat per *justificar* la seva tasca com a partir del rebuig social i general de la filosofia en general. No deixa d'haver-hi qui, al contrari, surt en defensa de la filosofia, esperonat per una visió personal, per una convicció personal o per una convicció ideològica que li provingui d'una branca diferent del saber. De tots els casos, potser aquest és el que menys favor li fa a la filosofia, ja que en ells la filosofia és utilitzada com a eina instrumental per donar sentit extrasectorial a una determinada activitat humana. Seria el cas dels defensors de la filosofia en l'àmbit de la religió o en l'àmbit de l'art.

Però la pregunta clau rau en les relacions entre la Filosofia i l'Educació. ¿Què és «ensenyar» Filosofia, quan la pregunta que plantegen els alumnes actuals és «per què serveix la filosofia»? Per què ensenyar filosofia si aquesta no és sentida com una necessitat, quan els instints filosòfics generalitzats minven, quan la interpretació del món ja no es fa de manera immediatament filosòfica, sinó mediatament filosòfica, és a dir, a través de les «de-filosofies», de les «filosofies de» (de l'home, de l'art, de la societat, etc.). La filosofia no és «ensenyable»; la filosofia és «aprenible», és a dir, no s'ensenyava a filosofar, sinó que s'aprèn a filosofar. La filosofia no és una tècnica; és una qualitat. S'escola a qualsevol tecnologia de l'ensenyament. Les seves finalitats són a molt llarg termini. Amb la qual cosa, l'espai que ocupa és difícilment assimilable per la societat *economocràtica*. És a dir, no és la tecnologia la que aürta contra la filosofia, sinó l'ús econòmic de la tecnologia. D'aquí ve que calgui millor parlar de *l'economocràcia*, en comptes de la *tecnocràcia* predominant.

La pregunta per la funció de la filosofia ha de deixar lloc a la pregunta pel valor de la filosofia. ¿Quin és, doncs, el valor de la filosofia? ¿Com fer, doncs, una aproximació o una introducció a la filosofia? ¿Com esperar que la reproducció, la revitalització, més encara: la conformació elaborativa de vells (i àdhuc nous) temes del pensament filosòfic o de plantejaments filosòfics puguin ésser ni tan sols escoltats? ¿Tenen les persones necessitat d'idees? ¿Tenen les persones exigències personals de tipus espirituals? És natural que es faci difícil la resposta. Però potser el malestar *per* la cultura i per la filosofia tingui una arrel que no es pot justificar individualment, perquè no es veu amb claredat ni de cap manera *per què cal filosofar*. És una mena d'escepticisme. Per això, cal que pensem que l'escepticisme és la filosofia del nostre temps; i potser encara a l'igual com l'escepticisme, l'agnosticisme; totes dues en un sentit molt concret: manca d'idees, manca de creences. Incapacitat per filosofar, incapacitat per creure en no res d'una manera potent. I encara: incapacitat per l'art. Tanmateix, es tracta de formes d'escepticisme i d'agnosticisme força peculiars: no es tracta de no saber res o de no creure en res, sinó de no *voler* saber res ni de *voler* creure en res. Aquesta no és pas, doncs, en la immensa majoria dels casos, potser, l'*abúlia* dels vells escèptics, sinó un fenomen molt més greu i del qual ja havia parlat un filòsof maleït: el *nihilisme*. Si la nostra és una època nihilista o no, és una resposta que cadascú haurà de donar-se a si mateix. De res no valen aquí les opinions que en donem els altres. Només es fa una pregunta, només es planteja un problema, el qual es basa en una observació que tant podria ser vertadera com falsa. Si es té en compte les tendències predominants de l'esperit, o si es té en compte les opinions i les doctrines particulars fetes a contracorrent per pensadors que pensen a l'ombra. El risc pel pensador, però, és un altre: ell viu a mig camí entre la temptació de posar les seves idees al servei de les tesis predominants (per tal d'explotar-les econòmicament) i la resignació de tenir una filosofia particular feta a base de l'experiència comunicable als éssers més avinguts i propers. Però aquest risc de la filosofia expressa alhora un risc que va més enllà del mateix filòsof. En la mesura que filosofar és pensar, els pensaments poden ésser també suscitats. En efecte, la filosofia pot ésser, com a una de les seves possibilitats, una mística, però la filosofia no ha de resoldre's necessàriament en una opció mística. En el seu opuscle sobre *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*, i també en *Die vorplatonischen Philosophen*, Friedrich Nietzsche (1844-1900) ha assajat de definir la possibilitat dels tipus filosòfics purs en la forma dels pensadors pre-platònics. Diu al començament del primer dels opuscles suara esmentats:

Hi ha detractors de la filosofia: i hom fa bé a escoltar-los, especialment quan desaconsellen la metafísica als caps malaltissos dels alemanys, però els pre-diquen la purificació a través de la *physis*, com Goethe, o la salvació a través de la música, com Richard Wagner. Els metges del poble rebutgen la filosofia; per tant, qui vulgui justificar-la haurà de mostrar per què els pobles sans necessiten i han necessitat la filosofia. Potser els malalts mateixos guanyin, en cas que ho puguin ensenyar, l'opinió profitable de per què per a ells és perjudicial. Certament hi ha bons exemples de persones sanes que poden

existir sense cap mena de filosofia o simplement fent-ne un ús mesurat, àdhuc lúdic; així visqueren els Romans, en llur millor època, sense filosofia. On es trobaria, però, l'exemple d'un poble malalt al qual la filosofia hagués restituit la salut perduda... Cerquem ara aquella alta autoritat sobre allò que ha fet que un poble visqui en salut. Els Grecs, com els autèntics sans, han justificat d'una vegada per sempre la filosofia, pel fet que ells han filosofat, i molt millor que qualsevol altre poble.

La filosofia no «s'inventa», la filosofia no «es descobreix»: la filosofia «es justifica».